

Organizacja tekstu naukowego oglądana z perspektywy modeli zdaniowych (na materiale z obszaru humanistyki)

TATIANA KANANOWICZ*

CITATION: Kananowicz T., 2023, Organizacja tekstu naukowego oglądana z perspektywy modeli zdaniowych (na materiale z obszaru humanistyki), „*Stylistyka*” XXXII: 281–298, <https://doi.org/10.25167/Stylistyka32.2023.16>

1. Wstęp

Komunikacja naukowa jest jedną z najbardziej rozwiniętych form działalności ludzkiej. Dyskurs naukowy – w porównaniu z innymi dyskursami – i produkowane w jego ramach teksty są chyba najbardziej ukształtowane (ustabilizowane) pod względem systemu gatunkowego i wyznaczników stylistycznych, są również dosyć szczegółowo zbadane, także na gruncie polskim. Do najczęściej wymienianych znamion stylu naukowego należą wykładniki leksykalne (głównie terminologia); często znamiona stylu naukowego ujmuje się w ramach obszerniejszych kategorii – cech stylowych, kategorii tekstowo-stylistycznych i in., które stanowią zbiory jednostek z różnych poziomów języka. W niniejszym opracowaniu za jeden z wyróżników stylu, który ce-

---

* <https://orcid.org/0000-0002-1156-5934>, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, Polska, tatiana.kananowicz@ug.edu.pl

chuje każdy tekst naukowy z badanego obszaru, proponuję uznać organizację składniową.

Jak słusznie zauważa Ewa Jędrzejko:

Składnia jako najwyższy poziom gramatyki *langue* oferuje szeroki wybór modeli, w które „odlewa się” myśl, zatem wiele sposobów konstruowania tekstu (makroznaku). Doskonalona w procesie ewolucji (zwłaszcza w ujęciu fenotypowym) dysponuje dostateczną wielością kategorii w różny sposób „nasemantyzowanych”, co określa odmienność ich walorów komunikacyjno-pragmatycznych oraz stylistycznych – zgodnie z zasadą, że tam, gdzie istnieje wybór, wkraczamy w obszar stylistyki. Struktury alternatywne pozwalają różnie profilować te same treści (Jędrzejko 2007: 36–37).

Podjmując myśl Teresy Skubalanki o tym, że „niektóre formy i konstrukcje gramatyczne stają się jak gdyby hasłami wywoławczymi określonych stylów” (Skubalanka 2000 (1991): 31), można stwierdzić, że do zadań współczesnej lingwistyki i stylistyki tekstu należy poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o typ/typesy konstrukcji składniowych uczestniczących w kształtowaniu tekstów należących do różnych odmian stylistycznych, czyli budowanie tzw. gramatyk tekstów/dyskursów. Pytanie to kieruje uwagę ku synonimii składniowej: ważne okazuje się nie tylko to, co mówimy, ale i jak mówimy, czyli odpowiedni sposób werbalizacji treści preferowany w danym typie tekstów w zależności od ich przynależności stylistycznej (zob. Jędrzejko 2004; Norman 2017).

Narzędziem, które – jak wierzę – może sprostać wyżej wymienionemu zadaniu, jest model zdaniowy – strukturalno-semantyczny typ zdania, określony wzorzec składniowy, zdolny do wyrażania prototypowej semantyki (Daneš 1963; Arutúnova 2009 (1976); Daneš i in. 1981; Zolotova 1973, 1982; Šmeļeva 1988; Fontański 1997, 1999; Novoženova 2016 (2001); Lubocha-Kruglik 2001; Zolotova, Onipenko, Sidorova 2004; Czapiga 2010, 2011 i in.). Semantyka owego wzorca nie zależy od leksykalnego wypełnienia propozycji, jest to semantyka uogólniona, odsyłająca do takich uniwersalnych kategorii pojęciowych, jak egzystencja, czynność, charakterystyka, relacje i in. Zakładam, że tekst należący do tej lub innej odmiany stylistycznej wyróżnia się zarówno określonym zestawem modeli uwarunkowanym przez dany typ dyskursu, jak i specyficznym sposobem ich organizacji (uporządkowania) zdeterminowanym kulturową tradycją tworzenia tego typu tekstów. Mając na uwadze powyższe ustalenia, w części pierwszej niniejszego tekstu przedstawię system modeli wyodrębnionych dla tekstu naukowego na podstawie przeanalizowanego kor-

pusu tekstów, w części drugiej zaś – sposób ich organizacji pod względem częstotliwości występowania tego lub innego modelu. Przez organizację tekstu rozumiem zatem procentowy udział poszczególnych modeli w kształtowaniu tekstu naukowego oraz ich hierarchiczne uporządkowanie – od modelu najbardziej do najmniej reprezentatywnego.

Materiał ilustracyjny i badawczy pochodzi z 10 polskich tekstów naukowych z obszaru humanistyki, najczęściej o problematyce językoznawczej. Tego typu ograniczenie obszaru badań związane jest zarówno z zawodowymi zainteresowaniami autorki, jak i ze świadomością istnienia różnic w tekstach z innych dziedzin naukowych. Są to teksty różnych gatunków (artykuły i monografie naukowe), różnych autorów – zarówno uznanych badaczy, jak i mniej znanych naukowców. Różnorodność gatunków i autorów stanowi jeden z filtrów doboru materiału i ma na celu ograniczenie indywidualno-autorskich preferencji składniowych, a także neutralizację niektórych uwarunkowań gatunkowych. Poza tym materiał dobierany był metodą zarówno ciągłą, jak i fragmentaryczną, aby uniknąć powtarzania się konstrukcji biorących udział w konstruowaniu typowych bloków tematycznych tekstu naukowego (wprowadzenie hipotezy badawczej, argumentów, wniosków itd.). Ze względu na pilotażowy charakter analizy badany korpus obejmuje 3500 zdań¹; docelowo objętość korpusu będzie większa.

2. System modeli zdaniowych w tekstach naukowych

2.1. Założenia ogólne

Podstawowym założeniem koncepcji modelu zdaniowego jest stwierdzenie, że semantyka pewnego typu „lubi” być ujmowana w określonych konstrukcjach składniowych: predykaty z danym typowym znaczeniem preferują dany typ konstrukcji składniowych. U podstaw tego podejścia leży, po pierwsze, przekonanie o powiązaniu sytuacji z jej semantyczną reprezentacją – propozycją (izomorfia semantyczno-składniowa), po drugie – przekonanie o odpowiedniości między leksykalnym (morfologicznym) i składniowym wypełnieniem propozycji (izosemia morfologiczno-składniowa) (Zolotova 1973; Onipenko

---

¹ Przez *zdanie* rozumiem samodzielną (podstawową) jednostkę predykatywną – „wyrażenie zawierające predykat wraz ze wszystkimi implikowanymi przez ten predykat pozycjami dla argumentów” (Grochowski 1984: 213), a zatem zarówno zdanie proste, jak i część zdania złożonego.

2001). Zarazem jednak zauważono, że wraz z naruszeniem zasad izomorfii i izosemii to samo znaczenie może być wyrażane w innych (nietypowych dla niego) konstrukcjach składniowych i – odpowiednio – ta sama struktura składniowa może wyrażać niewłaściwe sobie znaczenie. Podobnie twierdzi Nina Arutūnova:

Wchłaniając coraz bogatsze warstwy słownictwa, konstrukcja składniowa uzyskuje tak różnorodny potencjał semantyczny, że jest w stanie sprostać prawie każdemu zadaniu komunikacyjnemu (Arutūnova 2009 (1976): 211; tłumaczenie moje – T.K.).

Na przykład znaczenie czynności może zostać wyrażone zarówno w zdaniu z zachowanymi zasadami izomorfii i izosemii (zdanie bazowe) – *On pracuje nad artykułem*, jak i w innym zdaniu, w którym zasady te są naruszone (zdanie transformowane) – *Trwa praca nad artykułem*. Synonimie zdań bazowych i transformowanych ustala się na podstawie tożsamości semantycznej struktury zdania – propozycji.

W świetle powyższych ustaleń w wypadku badań tekstowych należy opracować taki system modeli, który obejmowałby zarówno zdania bazowe, jak i zdania transformowane, czyli: 1) opisać szczegółowe kryteria odniesienia zdania do danego modelu; 2) ustalić zestaw modeli na podstawie zdań bazowych występujących w danym typie tekstu (w tym sensie, że w innych typach tekstów mogą występować inne modele); 3) opisać i usystematyzować strategie transformacyjne, prowadzące do zmiany modelowej kwalifikacji zdania; 4) przyporządkować zdania transformowane do ogólnego systemu modeli, co ostatecznie pozwoli na statystyczną analizę modeli występujących w danym typie tekstu.

2.2. Modele zdaniowe w tekście naukowym: realizacje bazowe

Ze względu na to, że model zdaniowy jest złożoną jednostką strukturalno-semantyczną, wyodrębnienie poszczególnych modeli opiera się na kryterium zarówno strukturalnym (określona konstrukcja składniowa), jak i semantycznym, uwzględniającym: znaczenie predykatu i jego realizację leksykalno-morfologiczną, walencyjne właściwości predykatu (liczbę i semantyczne role argumentów, ich obligatoryjność/fakultatywność), taksonomiczne klasy argumentów i ich realizację leksykalno-morfologiczną. Na tej podstawie zostały wyodrębnione następujące modele występujące w tekstach naukowych:

- model czynności, jedno- lub dwuargumentowy – **‘ktoś wykonuje jakąś czynność’ / robi coś**, np.: *Jak pisze Wolfgang Mieder, [...]*. (Sz.)²; *Autorzy wyraźnie rozróżniają dwa pojęcia*. (M.);
- model charakterystyki, jednoargumentowy – **‘ktoś/coś jest jakiś/jakieś’**, np.: *Ważne są następujące charakterystyki obiektów*. (Pis.); *Granice między obiema kategoriami są nieostre*. (Sz.);
- model egzystencji, jednoargumentowy – **‘(gdzieś/kiedyś/jak) jest ktoś/coś’**, np.: *Gdyby było inaczej, nie istniałby żaden przekład właściwy*. (Pis.); *Potencjał wieloznaczności tkwi w każdym języku naturalnym*. (P.);
- model relacji, dwuargumentowy – **‘ktoś/coś jest w jakimś stosunku z kimś/czymś’**, np.: *Ostatnie dwie odmiany [...] bardzo mocno wiążą się z szeroko rozumianym „dyskursem konsumpcjonizmu”*. (S.)

W przypadku zdań bazowych zakwalifikowanie zdania do tego lub innego modelu wydaje się dosyć łatwe, jeśli uwzględnimy podstawowe kryterium strukturalne – powierzchniovą strukturę składniową. Dodatkowo modele różnią się strukturą argumentową, semantycznymi rolami argumentów i ich obligatoryjnością/fakultatywnością: model czynności w swojej typowej realizacji jest dwuargumentowy, argumentami są agens i obiekt. Argument agensowy może zostać usunięty ze struktury powierzchniowej w wyniku transformacji zdania bazowego (nie jest obligatoryjny). Modele egzystencji i charakterystyki są modelami jednoargumentowymi, a ich argumentami są odpowiednio – podmiot egzystencji i podmiot charakterystyki. Model relacyjny jest dwuargumentowy, jego argumenty (podmioty i/lub obiekty relacji) są względnie równoprawne i obligatoryjne we wszystkich realizacjach (bazowych i transformowanych). Modele dwuargumentowe (czynności i relacji) oraz jednoargumentowe (charakterystyki i egzystencji) dodatkowo różnicują się według kryterium taksonomicznej klasy argumentów, znaczenia i funkcji predykatów. W modelu czynności predykat cechuje się akcjonalnością, aktywnością, woluntarynością, przybiera postać zarówno czasowników pełnoznacznych, jak i analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych o znaczeniu czynności intelektualnych, myślenia, mówienia, wiedzy i opinii. W wypadku predykatów peryfrastycznych czasownik pełni funkcję łącznika, który zachowuje wyżej wymienione charakterystyki predykatu akcjonalnego. W wypadku zmiany klasy taksonomicznej pierwszego argumentu (osoba → nieosoba) w jednoargumentowej struktu-

---

² Rozwiązania skrótów podano na końcu artykułu – patrz *Źródła*.

rze modelu czynności (*człowiek płynie – czas płynie*) czasownik zatracą akcjonalność, co zmienia modelową kwalifikację zdania na egzystencjalną. Jeżeli – podobnie – klasa taksonomiczna pierwszego argumentu zmienia się w strukturze dwuargumentowej (*człowiek pokazuje – analiza pokazuje*), czasownik również traci akcjonalność, co zmienia modelową kwalifikację zdania na relacyjną. Ponadto w modelu relacji predykat ma postać nieakcjonalnego czasownika ze znaczeniem relacyjnym (określa stosunki między dwoma argumentami), z których pierwszy może należeć do każdej z podstawowych klas taksonomicznych (osoba, nieosoba, abstrakcja intelektualna, sytuacja). W modelu charakterystyki predykat przybiera postać nieakcjonalnego orzecznika wyrażonego przymiotnikiem lub imiesłowem, który charakteryzuje podmiot charakterystyki pod względem przypisywanych mu cech, właściwości i funkcji. W modelu egzystencji predykat wyrażony czasownikiem egzystencjalnym stwierdza istnienie podmiotu egzystencji lub charakteryzuje czas, miejsce lub sposób jego (podmiotu) istnienia.

2.3. Transformacje zdań bazowych i ich modelowa kwalifikacja

Naruszenie jednego z kryteriów kwalifikacji modelowej prowadzi do odstępstw od zasad izomorfii i izosemii, a ostatecznie – do zmiany w kwalifikacji zdania w systemie modeli. Transformacja zdania bazowego jest tu rozpatrywana w terminach „innego spojrzenia na sytuację”, wyrażenia określonego znaczenia w „obcym” modelu zdaniowym. Większość transformacji w tekście naukowym ma charakter systemowy, a u ich podstaw leżą następujące procesy semantyczne: 1) derywacja semantyczna; 2) zmiany diatetyczne; 3) fikcyjna pasywizacja za pomocą analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych; 4) niekomplikująca nominalizacja (Gak 1998)³; 5) konwersja; 6) transformacje za pomocą operatora *mieć*.

Poniżej każdy z tych procesów zostanie omówiony w kontekście wpływu na przejścia międzymodelowe.

Derywacja semantyczna, polegająca na zmianie znaczenia predykatu w związku ze zmianą klasy taksonomicznej jednego z argumentów (Padučeva 2004; zob. też Żmigrodzki 1995), zmienia zdania wyjściowo czynnościowe

---

³ Jest to nominalizacja, która nie prowadzi do polipredykatywności zdania.

w zdania reprezentujące model relacyjny⁴. Najczęściej tego typu transformacjom podlegają zdania z lokalizatorem lub instrumentem, które w zdaniach transformowanych zajmują pozycję podmiotu gramatycznego, por.:

- ‘w swoich opracowaniach badacze opisują język książki jako odmiany polszczyzny’ → *Opracowania opisują język książki jako odmiany polszczyzny*. (P.);
- ‘poprzez hasła tematyczne odsyłam i sugeruję ...’ → *Hasła tematyczne [...] odsyłają do rozmytych kategorii pojęciowych i sugerują metaforyczną naturę relacji [...]*. (Dusz.)

Kwalifikację modelową zmieniają również zdania wyjściowo akcjonalne, w których predykat-derywat tak bardzo oddalił się od swojej „podstawy”, że rozwinął nowe, rejestrowane w słownikach znaczenie, często również inną rekcję, a nawet inny paradygmat gramatyczny, por.:

- *Nauczyciel wskazuje na tablicę. – Tekstowy obraz świata wskazuje na dominujący w danym tekście pogląd na temat istnienia i funkcjonowania poszczególnych składników świata*. (T.), gdzie wskazywać 1 – ‘pokazywać’, wskazywać 2 – ‘świadczyć o’;
- *Ludzie tworzą przysłowia. – Jednostki tworzą zamkniętą wypowiedź w dyskursie*. (Sz.), gdzie tworzyć 1 – ‘powodować powstawanie czegoś’, tworzyć 2 – ‘mieć postać czegoś; też: składać się na coś, stanowić coś’.

Do najczęściej występujących w języku polskim **zmian diatetycznych** (diatezy nacechowanej) należą: passivum, bezosobnik i pseudoreflexivum. Każde z tych przekształceń cechuje się zmianą formy czasownika oraz redystrybucją argumentów względem ich pozycji składniowych przy (względny) zachowaniu wyjściowej struktury semantycznej (propozycji). Każda z tych zmian ma ten sam wymiar pragmatyczny: polega na topikalizacji / tematyzacji / komunikacyjnym „podświetleniu” innego argumentu niż podmiot (agens) struktury wyjściowej.

Dla nas istotne jest tu to, że zmiana formy czasownika we wszystkich wypadkach polskiej diatezy nacechowanej pociąga za sobą przejścia międzymodelowe: ze względu na strukturę składniową i argumentową zdań

---

⁴ Szczegółowo piszę o tym w: Kananowicz 2022.

transformowanych w wypadku *passivum* i bezosobnika będą je odnosić do modelu charakterystyki, w wypadku *pseudoreflexivum* – do modelu egzystencjalnego.

W ramach konstrukcji biernych (i modelu charakterystyki) będą rozpatrywane zdania, które są transformacjami zdań czynnościowych ze znaczeniem możliwości/nieвозмоści zrobienia czegoś, zawierające przymiotnik odczasownikowy z sufiksem *-aln-*: ‘mogę coś wykonać’ → *coś jest wykonalne*; ‘mogę coś sprawdzić’ → *coś jest sprawdzalne* itd., por.:

- *Opanowanie całej literatury przedmiotu jest dzisiaj rzeczą trudno wykonalną.* (G.)

Jedną z popularnych form istnienia predykatów w tekstach naukowych są tzw. **orzeczenia peryfrastyczne** (Bogusławski 1978) / **analityczne konstrukcje werbo-nominalne** (Żmigrodzki 2000) / **predykaty peryfrastyczne** (Jędrzejko 2002): *opisywać – dokonywać opisu, ustalać – czynić ustalenia, usiłować – podejmować wysiłek, czynić – podejmować czynność, pytać – zadawać pytanie, zakładać – przyjmować założenia, wartościować – dokonywać wartościowania, zarzucać – stawiać zarzuty, obserwować – poddawać obserwacji* i in. Z punktu widzenia składni tradycyjnej w zbudowanych za pomocą analityzmów zdaniach składnik imienny zajmuje pozycję dopełnienia, co skłania ku jego semantycznej interpretacji jako obiektu. W rzeczywistości jest to obiekt fikcyjny⁵ – nie ma go w semantycznej strukturze zdania. Jednakże, jak zobaczymy dalej, jego „oderwanie się” od początkowo syntetycznego predykatu daje mu pewną niezależność i pozwala uczestniczyć w różnorodnych transformacjach zdań bazowych modelu czynnościowego.

Pierwszą z nich jest **fikcyjna pasywizacja**, kiedy to fikcyjny obiekt przesuwana się na najwyższą pozycję składniową – pozycję podmiotu w mianowniku, a składnik werbalny przyjmuje formę imiesłowową, przekształcając tym samym model czynności w model charakterystyki, por.:

- *Rozróżnienia między dopełnieniami a okolicznikami różnych typów i przydawkami w dawniejszych składniach nie zostały przeprowadzone konsekwentnie.* (D.)

---

⁵ Por.: „Element dopełnieniowy formalnie występuje w funkcji aktanta, ale jest to aktant fikcyjny, ponieważ semantycznie oznacza nie argument predykatu, lecz sam predykat (czynność)” (Gak 1998: 127; tłumaczenie moje – T.K.).

Ponadto dewerbatywny lub deadiektywny składnik analityzmu często samodzielnie uczestniczy w dalszych transformacjach w roli **niekomplikującej nominalizacji**, łącząc się z czasownikiem egzystencjalnym (*istnieć, pojawiać się, powstawać* i in.). Wskutek tego zdania bazowe z modelu czynności, charakterystyki lub relacji przechodzą do modelu egzystencji. Przejście to można przedstawić w postaci następujących łańcuchów:

badać – prowadzić badania – istnieją badania
pytać – zadawać pytanie – powstaje pytanie
próbować – podejmować próby – pojawiają się próby
być popularnym – cieszyć się popularnością – popularność rośnie/maleje

por. przykłady z tekstów:

- *Z rzadka pojawiały się ostrożne próby generalizacji.* (S.);
- *Z końcem lat 70. – przynajmniej na obszarze anglojęzycznym – gwałtownie wzrosło zainteresowanie specyfiką narracji procesów myślowych.* (D.)

Za pomocą niekomplikujących nominalizacji możliwa staje się również dwuetapowa transformacja, dzięki której zdanie bazowe „przechodzi” z modelu czynności i modelu egzystencjalnego z modalnymi znaczeniami możliwości lub konieczności do: 1) modelu charakterystyki; 2) modelu egzystencji według schematu: *ktoś może/musi coś zrobić – zrobienie czegoś jest możliwe/konieczne – pojawia się możliwość/konieczność zrobienia czegoś*, por. przykłady z tekstów:

- ‘z logicznego punktu widzenia ktoś nie może asystować komuś w taki sposób, aby ...’ → *Logicznie niemożliwe jest asystowanie komuś w taki sposób, aby [...].* (Dan.);
- ‘ktoś tym bardziej nie może zarejestrować takich jednostek w słownikach’ → *Tym bardziej nie jest możliwa rejestracja takich jednostek w słownikach.* (Sz.)

Konwersja, podobnie jak pasywizacja, jest jednym z rodzajów diatezy nacechowanej, w której wyniku dochodzi do zamiany miejscami argumentów diatezy wyjściowej, ale drogą nie gramatyczną, lecz leksykalną. Niektóre konwersyjne transformacje nie zmieniają modelu zdaniowego: chodzi tu przede wszystkim o model relacyjny i tzw. czasowniki niesymetryczne,

por.: *A zmienia się w B – B staje się A; A tworzy B – B składa się na A; A poprzedza B – B następuje po A* itd.

O wiele ciekawsze jednak okazują się transformacje konwersywne, które prowadzą do zmiany modelu zdaniowego, a dotyczy to przede wszystkim takich konstrukcji analitycznych, w których część werbalna jest konwersem w stosunku do również analitycznej, ale czynnościowej formy wyjściowej:

*odtwarzać – dokonywać odtwarzania – podlegać odtwarzaniu
modyfikować – dokonywać modyfikacji – ulegać modyfikacji*

Wykładnikami predykcji są w tych wypadkach takie niepełnoznaczne czasowniki, jak *podlegać, ulegać, znajdować, otrzymywać* i in. Zasadniczą zmianą, jaka zachodzi w zdaniu, jest zmiana semantyczna: zdanie bazowe z modelu czynności przechodzi do modelu relacyjnego, w którym agens zostaje zdegradowany lub całkowicie usunięty na rzecz ukazania relacji pomiędzy obiektami, por.:

- *Czy paradygmat współczesnego językoznawstwa w stopniu zadowalającym uwzględnia skutki głębokich przemian, jakim podlega język werbalny w obrębie mediów?* (S.);
- *Te ostatnie opinie znajdują potwierdzenie w obserwacjach.* (Sz.)

Oddzielną grupę pod względem rozwijanego paradygmatu konwersywnego tworzą niektóre czasowniki typu *interesować się, wątpić, niepokoić się* i in. Transformacyjne możliwości tych i podobnych czasowników przedstawiają się następująco:

- *interesować się – zdradzać/przejawiać zainteresowanie – wzbudzać/budzić/wywoływać zainteresowanie;*
- *wątpić – zdradzać/przejawiać wątpliwości – wzbudzać/budzić/wywoływać wątpliwości;*
- *niepokoić się – zdradzać/przejawiać zaniepokojenie – wzbudzać/budzić/wywoływać zaniepokojenie.*

Zdania zawierające analityzmy tego typu mogą podlegać dalszym transformacjom, które zmieniają ich modelową kwalifikację na model charakterystyki: *coś wzbudza wątpliwości – coś jest wątpliwe; coś wzbudza zaniepokojenie – coś jest niepokojące; coś wzbudza kontrowersje – coś jest kontrowersyjne* itd.

Najbardziej podatne na to, by podlegać analitycznej konwersji, są czasowniki kauzatywne, por.: *ktoś skraca coś – ktoś robi tak, że coś staje się krótsze – coś ulega skracaniu; ktoś wzbogaca coś – ktoś robi tak, że coś staje się bogatsze – coś ulega wzbogacaniu*, por.:

- *Ulegają rozmaitym transformacjom strukturalnym: skracaniu, wzbogacaniu o nowe komponenty, wymianie komponentów na inne.* (S.)

Do systemowych należy zaliczyć również transformacje zdań czynnościowych z czasownikami modalnymi *powinien/musi* według schematu: *ktoś powinien zrobić coś – coś wymaga zrobienia, ktoś musi/powinien coś zrewidować – coś wymaga rewizji*, por.:

- *Pojęcie tożsamości akademickiej wymaga nie tylko rewizji.* (D.)

Oddzielnie należy wspomnieć o pewnym typie transformacji, który nie prowadzi do zmiany w modelowej kwalifikacji zdania: chodzi o transformacje zdań modelu relacyjnego dokonane za pomocą czasownika egzystencjalnego (*być, znajdować się, pozostawać*) i dewerbatywu utworzonego od predykatu relacyjnego, który występuje w transformie w funkcji lokalizatora: *zależać, wiązać się, przyczynić – być/znajdować się/pozostawać w zależności, związku, sprzeczności* i in., por.:

- *Kreacje nowych obrazów świata pozostają w ścisłej zależności od ogólnych strategii komunikacyjnych.* (T.);
- *„Współczesne przysłowia” pozostają w ścisłym związku z klasycznymi paremiami.* (Sz.)

W tym wypadku będę mówić o kształtowaniu się wtórnego modelu relacyjnego.

Jedną z większych grup zdań modelu relacyjnego tworzą zdania o znaczeniu posiadania. Centrum pola tego modelu skupia się wokół czasowników *mieć/posiadać*, a jego peryferie wyznaczają predykaty nabywania i tracenia, co można przedstawić w postaci następującej triady: 1) *nabywać/nabierać/otrzymywać/znajdować* wraz z konwersami *dawać/nadawać* – 2) *mieć/posiadać* – 3) *tracić/zatracać/gubić* wraz z konwersami *pozbawiać/zabierać*.

W tekstach naukowych najbardziej produktywną transformacją dokonywaną za pomocą operatora *mieć* jest transformacja zdań charakterystyki w zdania relacyjne, którą można przedstawić w sposób następujący: *coś jest jakieś – coś*

ma jakąś właściwość/cechę. W transformie pojawia się analityczna konstrukcja rzeczownikowa, w której „pierwszy człon (rzeczownikowy) jest pusty semantycznie, jak «forma, klasa, gatunek, rodzaj, typ, zbiór» (por. Anusiewicz 1978: 33), a właściwy ładunek znaczeniowy tkwi w członie drugim (który może być wyrażony również przymiotnikiem)” (Żmigrodzki 2000: 93), por.:

- ‘kształtowo reproduktory mogą być jednowyrazowe lub wielowyrazowe’ → *Kształtowo reproduktory mogą mieć postać jednowyrazową lub wielowyrazową*. (Ch.);
- ‘podkreślone frazy w odpowiednich parach nie są identyczne (pod względem statusu)’ → *Podkreślone frazy nie mają w odpowiednich parach zdań identycznego statusu*. (D.)

Do systemowych należą również transformacje typu: *być pewnym – mieć pewność, być niepewnym / wątpić – mieć wątpliwości, być świadomym – mieć świadomość* i in.

2.4. Skład modeli: podsumowanie

Po uwzględnieniu zdań transformowanych skład poszczególnych modeli jawi się następująco:

- model egzystencjalny uzupełniają zdania wyjściowo czynnościowe poddane pseudorefleksywizacji, zdania zawierające nominalizację i czasownik egzystencjalny, zdania wyjściowo akcjonalne z elementem modalnym zmienione według schematu: *ktoś może/musi coś zrobić – pojawia się możliwość/konieczność zrobienia czegoś*;
- model charakterystyki wzbogaca się o zdania bierne i zawierające bezosobniki, o transformacje zdań wyjściowo czynnościowych z elementem modalnym według schematu: *ktoś może/musi coś zrobić – zrobienie czegoś jest możliwe/konieczne*;
- model relacyjny „wchłania” semantykę czynności, charakterystyki, egzystencji, która zaczyna się wyrażać we właściwej danemu modelowi konstrukcji składniowej w wyniku semantycznej i składniowej derywacji, konwersji analitycznych predykatów o znaczeniu czynności i egzystencji; uzupełniają go również zdania-transformy z relacyjnym operatorem *mieć*.

Jak można zauważyć, model czynności obejmuje tylko bazowe realizacje, co oznacza, że semantyka egzystencji, charakterystyki i relacji „nie lubi”

wyrażać się za pomocą modelu czynnościowego. Może to mieć związek z najbardziej rygorystycznymi ograniczeniami nakładanymi na dany model według szeregu parametrów.

3. Organizacja tekstu naukowego pod względem częstotliwości występowania modeli zdaniowych

Zastosowanie powyższych ustaleń do zebranego korpusu składającego się z 3500 zdań pozwoliło – w pierwszej kolejności – na wyodrębnienie zdań bazowych (2705) oraz zdań transformowanych (795). Następnie dla każdego z korpusów została obliczona liczba zdań reprezentujących poszczególne modele. Dzięki takiemu dwupoziomowemu charakterowi analizy można było zaobserwować, jaki model dominuje w grupie zdań bazowych, a jaki – w grupie zdań transformowanych, oraz to, jak się zmienia ogólna statystyka dotycząca obecności modelu w tekście przy uwzględnieniu zdań transformowanych.

Tabela 1 przedstawia wyniki przeprowadzonej według powyższego schematu analizy.

Tabela 1. Reprezentacja modeli zdaniowych w tekście naukowym przez pryzmat zdań bazowych i transformowanych

Model zdaniowy	Zdania bazowe (od 2705)	Zdania transformowane (od 795)	Razem (od 3500)	Procentowy stosunek zdań bazowych i transformowanych w ramach jednego modelu
Model czynności	1093 – 40,4%	—	1093 – 31,2%	od 1093 – 100%
Model charakterystyki	168 – 6,2%	343 – 43,2%	511 – 14,6%	od 511 – 32,9% + 67,1%
Model egzystencji	297 – 11%	234 – 29,4%	531 – 15,2%	od 531 – 55,9% + 44,1%
Model relacji	1147 – 42,4%	218 – 27,4%	1365 – 39%	od 1365 – 84% + 16%

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z przedstawionych danych, na poziomie zdań bazowych mamy dwa rywalizujące ze sobą modele: model czynności i model relacji z nie-

wielką przewagą ostatniego (40,4% vs 42,4%). Wynik ten znacząco zmienia się na korzyść modelu relacyjnego przy doliczeniu zdań transformowanych (31,2% vs 39%). Uzupełniają go w większości zdania wyjściowo czynnościowe, w których – jak mówiliśmy powyżej – transformacja modelu związana jest albo ze zmianą taksonomicznej klasy podmiotu, albo z konwersją akcjonalnej konstrukcji werbo-nominalnej. Dodatkowe źródło to transformacje zdań modelu charakterystyki dokonane za pomocą relacyjnego czasownika *mieć*. W ten sposób model relacyjny staje się dominującym modelem dla tekstu naukowego.

Za peryferyjne na poziomie zdań bazowych należy uznać modele egzystencji i charakterystyki, zajmujące odpowiednio trzecie i czwarte miejsce z wynikami 11% i 6,2%. Jednakże w wyniku doliczenia zdań transformowanych obecność w tekstach modelu egzystencjalnego wzrasta do 15,2%. „Nowe” zdania egzystencjalne reprezentowane są przez konstrukcje pseudo-refleksywne i konstrukcje z niekomplikującą nominalizacją (dewerbatyw + czasownik egzystencjalny). To samo stało się z modelem charakterystyki, który podwoił swoją obecność w tekstach (14,6%) dzięki konstrukcjom biernym i bezosobnikom.

Jakkolwiek model charakterystyki zajmuje ostatnie miejsce zarówno na poziomie zdań bazowych, jak i w ogólnej reprezentacji modeli, należy zwrócić uwagę na jego dominującą pozycję na poziomie zdań transformowanych. Oznacza to, że najczęściej wybieraną przez autorów tekstów naukowych transformacją jest transformacja w model charakterystyki – głównie z zastosowaniem *passivum* i *pseudoreflexivum*.

Z punktu widzenia tworzenia tekstu naukowego ważne jest również to, jakie zdania były najczęściej transformowane. Odpowiedź na to pytanie pozwoli ustalić, jakie znaczenie „unika” reprezentacji w postaci zdań bazowych i jest wyrażane w innych modelach. W tym celu wszystkie zdania transformowane należące do poszczególnych modeli zostały sprowadzone do zdań wyjściowych. Wyniki tego etapu analizy zostały przedstawione w tabeli 2.

Jak wynika z powyższych danych, znaczącą większość zdań transformowanych zarówno na poziomie oddzielnych modeli, jak i w statystyce ogólnej stanowią zdania wyjściowo akcjonalne, co oznacza, że w tekstach naukowych znaczenie czynności z jakiegoś powodu „preferuje” wyrażanie się w innych modelach zdaniowych. Jednym z takich powodów może być chęć pozbycia się agensa (podmiotu semantycznego) z powierzchniowej struktury zdaniowej w celu impersonalizacji narracji. Z tej perspektywy zmiany międzymodelowe

Tabela 2. Znaczenia wyjściowe zdań transformowanych

Zdania transformowane – modele (od 795)	Znaczenia wyjściowe zdań transformowanych			
	czynność	charakterystyka	egzystencja	relacje
Charakterystyka (343 – 43,2%)	od 343: 312 – 91%	od 343: 0	od 343: 7 – 2%	od 343: 24 – 7%
Egzystencja (234 – 29,4%)	od 234: 187 – 80%	od 234: 19 – 8%	od 234: 0	od 234: 28 – 12%
Relacje (218 – 27,4%)	od 218: 172 – 79%	od 218: 13 – 6%	od 218: 0	od 218: 33 – 15%
Razem (od 795)				
	671 – 84,4%	32 – 4%	7 – 0,9%	85 – 10,7%

Źródło: opracowanie własne.

można postrzegać jako środek realizacji kategorii nieosobowości (impersonalności) w tekście naukowym.

Zaproponowana w artykule metodologia pracy nad organizacją tekstu naukowego pod względem występujących w nim modeli zdaniowych może być w przyszłości rozszerzona na teksty o innej przynależności stylistyczno-dyskursywnej, może też stać się bazą do badań kontrastywnych w perspektywie międzyjęzykowej. Uzyskane wyniki badań znajdują zastosowanie w nauczaniu naukowej odmiany języka polskiego oraz przekładu tekstów naukowych. Znajomość konstrukcji preferowanych w danym typie dyskursu pozwala na budowanie poprawnych i naturalnie brzmiących tekstów, co stanowi nieodłączny składnik kompetencji językowej i translatorskiej.

Źródła

- Ch. – Chlebda W., 2010, Nieautomatyczne drogi dochodzenia do reproduktów wielowyrazowych. – *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrazowych jednostek języka*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 15–36.
- D. – Danielewiczowa M., 2017, Argumenty i modyfikatory – głos w dyskusji, „*Linguistica Copernicana*”, 14, s. 55–70.
- Dusz. – Duszak A., 2015, Wielogłosowość języków nauki a tożsamość akademicka w świetle lingwistyki stosowanej. – *Tekst naukowy i jego przekład*,

- red. A. Duszak, A. Jopek-Bosiacka, G. Kowalski, Kraków: Universitas, s. 79–106.
- G. – Grabias S., 2001, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- M. – Maćkiewicz J., 2016, Jak można badać przekazy multimodalne, „*Język Polski*”, XCVI/2, s. 18–27.
- P. – Pisarek W., 2016, Język mediów czy język w mediach?, „*Język Polski*”, XCVI/2, s. 5–10.
- Pis. – Pisarkowa K., 1998, *Pragmatyka przekładu. Przypadki poetyckie*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- S. – Skowronek B., 2014, O nowej koncepcji badań polszczyzny medialnej, „*Język Polski*”, XCIV/1, s. 29–36.
- Sz. – Szpila G., 2017, Współczesne przysłowie – rozważania teoretyczne vs. badanie ankietowe, „*Język Polski*”, XCVII/2, s. 5–22.
- T. – Tokarski R., 2016, Od językowego obrazu świata do obrazów świata w języku, „*Język Polski*”, XCVI/2, s. 28–37.

Literatura

- Anusiewicz J., 1978, *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bogusławski A., 1978, Jednostki języka a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrastycznych. – *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 17–30.
- Czapiga Z., 2010, Rosyjskie modele zdań z predykatami żalu w konfrontacji z językiem polskim, „*Przegląd Rusycystyczny*”, nr 3, s. 45–58.
- Czapiga Z., 2011, Rosyjskie modele zdań ze znaczeniem smutku w konfrontacji z językiem polskim, „*Slavia Orientalis*”, nr 1, s. 133–145.
- Daneš F., 1963, Sintaktický model a syntaktický vzorec. – *Československé přednášky pro V mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*, Praha, s. 115–124.
- Daneš F. i in., 1981, *Větné vzorce v češtině*, Praha: Academia.
- Fontański H., 1997, Modele podstawowe a struktura tematyczno-rematyczna zdań rosyjskich i polskich. – *Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich*, t. 1, red. H. Fontański, M. Blicharski, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 126–133.
- Fontański H., 1999, Zdania elementarne ze znaczeniem relacji w języku polskim i rosyjskim. – *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*, t. 1, red. H. Fontański, M. Blicharski, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 234–240.

- Grochowski M., 1984, Składnia wyrażzeń polipredykatywnych (zarys problematyki). – *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 213–299.
- Jędrzejko E., 2002, *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia*, Katowice: Gnome.
- Jędrzejko E., 2004, *Składnia – style – teksty. Składniowe aspekty różnicowania polszczyzny XX wieku*, Katowice: Gnome.
- Jędrzejko E., 2007, Kategorie składniowe a tekst. – *Gramatyka a tekst*, red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik, Katowice: PARA, s. 33–56.
- Kananowicz T., 2022, Modele zdaniowe w tekście naukowym. Model relacyjny (na materiale tekstów naukowych z obszaru humanistyki), „*Język Polski*”, vol. 102, nr 1, s. 41–56.
- Lubocha-Kruglik J., 2001, *Rosyjskie zdania egzystencjalne w konfrontacji z polskimi*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Skubalanka T., 2000 (1991), *Wprowadzenie do gramatyki stylistycznej języka polskiego*, wyd. 2 popr. i uzup., Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Żmigrodzki P., 1995, *Zdania metaforyczne w języku polskim. Opis semantyczno-składniowy*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Żmigrodzki P., 2000, *Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Oryginalny zapis literatury rosyjskojęzycznej

- Арутюнова Н. Д., 2009 (1976), *Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы*, Москва: УРСС [Arutunova N. D., 2009 (1976), *Predloženie i ego smysl. Logiko-semantičeskie problemy*, Moskva: URSS].
- Гак В. Г., 1998, *Языковые преобразования*, Москва: Языки русской культуры [Gak V. G., 1998, *Źykovye preobrazovanîa*, Moskva: Źyky russkoj kul'tury].
- Золотова Г. А., 1973, *Очерк функционального синтаксиса русского языка*, Москва: Наука [Zolotova G. A., 1973, *Očerok funkcional'nogo sintaksisa russkogo Źyka*, Moskva: Nauka].
- Золотова Г. А., 1982, *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*, Москва: Наука [Zolotova G. A., 1982, *Kommunikativnye aspekty russkogo sintaksisa*, Moskva: Nauka].
- Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю., 2004, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва: Наука [Zolotova G. A., Onipenko N. K., Sidorova M. Ū., 2004, *Kommunikativnaâ grammatika russkogo Źyka*, Moskva: Nauka].

- Новоженова З. Л., 2016 (2001), *Русское глагольное предложение: структура и семантика*, изд. 2-ое, испр., Москва: УРСС [Novoženova Z., 2016 (2001), *Russkoe glagol'noe predloženie: struktura i semantika*, Moskva: URSS].
- Норман Б. Ю., 2017, Сколько грамматик русского языка нам нужно? О дискурсивной обусловленности грамматики, „*Russian Linguistics*”, vol. 43, № 3 [Norman B. Ū., 2017, Skol'ko grammatik russkogo âzyka nam nužno? O diskursivnoj obuslovlennosti grammatiki, „*Russian Linguistics*”, vol. 43, nr 3, s. 341–354].
- Онипенко Н. К., 2001, Теория коммуникативной грамматики и проблема системного описания русского синтаксиса, «*Русский язык в научном освещении*», № 2 [Onipenko N. K., 2001, Teoriâ kommunikativnoj grammatiki i problema sistemnogo opisaniâ russkogo sintaksisa, „*Russkij âzyk v naučnom osvešenii*”, nr 2, s. 107–121].
- Падучева Е. В., 2004, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва: Языки славянской культуры [Padučeva E. V., 2004, *Dinamičeskie modeli v semantike leksyki*, Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury].
- Шмелева Т. В., 1988, *Семантический синтаксис. Текст лекций*, Красноярск: Красноярский государственный университет [Šmelëva T. V., 1988, *Semantičeskij sintaksis. Kurs lekcij*, Krasnoârsk: Krasnoârskij gosudarstvennyj universitet].

Organisation of academic texts viewed from the perspective of sentence models (in the realm of the humanities)

The article presents the organisation of a scientific text in terms of the structural-semantic types of sentences (sentence models) used in it, based on the system of sentence models developed for this type of text. This system consists of four models: syntactic patterns with prototypical meaning assigned to them, each of which includes base sentences and transformed sentences. The analysis is preceded by a description of the transformations leading to changes in the model qualification of the sentence, underlying which are primarily the processes of semantic and syntactic derivations. After counting the base and transformed sentences – representatives of separate models occurring in the texts – the organisation of the scientific text appears as a hierarchical structure, organised around the sentences of the relational model. The next most frequent models in terms of frequency are the activity model, the existence model, and the characterisation model. The analysis carried out contributes to a better understanding of the syntactic layer of the text as a determinant of scientific style, thus filling the gap in knowledge of this element of stylistic characteristics of scientific texts in the humanities.

Keywords: *academic text, structural and semantic sentence model, semantic derivation, syntactic derivation, synonymy of syntactic constructions*